

**УДК 93/94**

**О. Б. Коломієць, доц., канд. іст. наук**

*Кіровоградський національний технічний університет*

## **ГУМАНІСТИЧНІ ЧИННИКИ В ІСТОРИЧНОМУ БУТТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ**

*У статті представлено гуманістичні чинники історичного буття української нації, розглянуто можливість використання гуманістичного потенціалу історичної науки для здійснення завдань гуманізації освіти.*

**гуманістичні чинники, гуманістичний потенціал, гуманізація освіти**

В Україні відбуваються трансформації в усіх сферах суспільного життя, стають усе складнішими процеси пошуку надійних основ спрямовування новітніх тенденцій у розвитку людської цивілізації. Так, вперше в історії людства "покоління" ідей та речей змінюються у загальному плані набагато швидше, ніж покоління людей. Здійснюється перехід до нових науково-інформаційних технологій. Темпи зростання й розвитку будь-якої країни визначаються сьогодні не стільки природними, скільки людськими ресурсами, рівнем розвитку інтелектуально-творчого потенціалу нації.

У такій ситуації рівень розвитку особистості, здатної до самоперетворення, інновацій, самовдосконалення, стає першочерговим суспільним завданням. Система національної освіти покликана забезпечити реалізацію цього завдання. Тому пріоритетним напрямком її розвитку визначається гуманізація. Вона зорієнтовує увесь процес навчання на формування людини як унікальної цілісної творчої особистості, яка прагне до максимальної реалізації своїх можливостей.

Однак гуманізація освіти має стратегічне значення для розвитку не лише освіти, а й усього суспільства, оскільки покликана забезпечити гуманізацію суспільної свідомості української нації й ліквідувати дефіцит гуманності, який породжує дефіцит бездуховності особистості, формує технократичні установки в її мисленні. А це призводить до нерозуміння глобального контексту і глобальних наслідків повсякденного морального вибору власної поведінки і потребує запровадження гуманістичних цінностей в структуру смислів та цілей майбутньої діяльності.

Проблеми гуманізації освіти в свою чергу тісно пов'язані з розвитком науки, зокрема історичної. Йдеться про комплекс знань і переконань із проблем розвитку людини і суспільства (держави), людини і довкілля (соціального і природного), з проблем формування цілісного погляду на світ, місце людини в ньому, про сенс людського буття, історичну долю людства, свого народу, культури і держави в поєднанні з загальноцивілізаційними знаннями.

Отже, актуальність обраної нами теми зумовлена настійною необхідністю гуманізації суспільної свідомості української нації на основі об'єктивного відтворення історичного минулого нашої держави, формування національної свідомості українського народу, розвитку демократії та ефективної взаємодії влади з народом в умовах сучасних суспільних трансформацій. Ця проблематика знайшла відображення в працях вітчизняних і зарубіжних авторів (Беланової Р., Гончаренка С., Зязюна І., Сича О., Задорожної М. та ін.).

Метою пропонованої статті є аналіз ролі гуманістичних чинників в історичному бутті української нації, їх залежність від умов суспільно-історичного розвитку, можливість використання гуманістичного потенціалу історичної науки для здійснення завдань гуманізації освіти.

Як відомо, проблема людини і гуманізму хвилювала не одне

покоління людства. У наш час ця проблема стала особливо гострою через те, що при аналізі всіх інших важливих питань розвитку цивілізації прийшло усвідомлення невинуватданно малої уваги з боку людства до з'ясування власної природи і призначення на землі.

Ідеї гуманізму мають своєрідне, багате й повнокровне вираження в українській історії та культурі. Особливість гуманістичного світогляду в Україні пов'язана з його формуванням в екстремальних соціально-історичних умовах. Український гуманізм є надзвичайно складним, багатогранним і комплексним явищем. Ця риса нашої ментальності сягає глибин віків. Кращі гуманістичні традиції української історії та культури завжди мали своїм джерелом народне життя з відображенням у ньому загальнолюдських цінностей. Так, якщо звернутися до витоків давньої вітчизняної культури, зокрема билинного епосу, то можна впевнитися, що вся вона виростає з потреби утвердження сил добра, людського братства, справедливості, народності.

З утворенням Київської Русі визрівають загальноморальні духовні цінності, основою яких є любов до батьківщини, готовність до її захисту. Так, у «Повчанні дітям» В. Мономах, піклуючись про єдність рідної землі, закликає до безкорисливого служіння Вітчизні. У творі вперше подається ідея гуманістичного виховання, зв'язку навчання з потребами життя.

Починаючи з XIV ст., під впливом західноєвропейської думки в Україну, де не згасала ідея боротьби за національне самоствердження, проникають ранньогуманістичні ідеї. Ці ідеї, тією чи іншою мірою пов'язані з візантійсько-християнською догматикою, зумовили потяг до нового прочитання античної культури, без якої неможливе обґрунтування антропологічної світоглядно-філософської проблематики. При цьому українські гуманісти перевагу надавали тим працям, які мали певний практичний характер. Пануюча настанова на активну діючу людину

підтверджувала той факт, що українська культура поступово включалася в загальноєвропейський процес переходу до Відродження з його гуманістичною ідеологією.

Ідеї гуманізму, що розвивалися на українському ґрунті в XVI – XVIII ст., відіграли певну роль у боротьбі прогресивної суспільної думки України із залишками середньовічної схоластики та ортодоксальної церковної догматики. Вони знайшли відображення у філософській думці українського народу, розвитку культури того часу, що свідчило про прихильність національних митців до формування і поширення загальнолюдських цінностей як ідеалу взаємовідносин між людьми. Так, українські публіцисти-полемісти (Х. Філалет, І. Вишенський, С. Зизаній, С. Оріховський, Г. Смотрицький, З. Копистенський, І. Борецький. та ін.) вважали принциповою умовою існування і розвитку держави морально-правову освіту й виховання у громадян любові до рідної землі, патріотизму, суспільної активності заради загального блага. Під впливом гуманістичних поглядів епохи Відродження вони стали виступати проти абсолютизму влади, проти твердження про її божественне походження. Діяльність українських публіцистів-гуманістів сприяла ідейній підготовці визвольної війни українського народу під керівництвом Б. Хмельницького.

Одним з визначних гуманістів свого часу був Г. Сковорода. Гуманістичні ідеали Г. Сковороди яскраво відбилися на його вченні про «сродну працю». Згідно зі Сковородою, «сродна праця» – це праця за покликанням, за велінням внутрішньої натури і саме через «сродну працю», на думку Сковороди, розкривається природа людини, її найкращі здібності та вміння, розвиваються закладені в ній добрі начала. Філософія Г.Сковороди переконує, що мораль не можна відділяти від праці, державних справ та взаємин, а щастя індивіда не повинно суперечити і шкодити самореалізації того, хто поруч. Так, виникає мотив

відповідальності кожного і первинності внутрішнього, духовного світу, а не матеріальних потреб. Людина – невіддільна частка світу суспільного і головне – природного, в якому міститься джерело добра і гармонії.

Гуманістичні традиції Сковороди розвивали Т. Шевченко та І. Франко, котрі в нову історичну епоху, спираючись на спадщину свого попередника, підняли на якісно новий рівень духовну культуру українського народу. Національний світогляд Шевченка – це світогляд високогуманної людини, яка сама терпіла і страждала, знала ціну волі, а тому нікому не бажала поневолення. Шевченко все життя думав про несправедливість, про недосяжність гармонії і краси у світі і про те, як цю гармонію вибороти. В українській історії він шукає не романтичних героїв, а уроків, що ведуть до кращого майбутнього. І. Франко, успадкувавши традицію революційного демократизму, гуманізму, патріотизму, любові до людини праці, продовжуючи лінію політичної поезії, зосереджувався на філософських роздумах над питанням добра і зла, дружби, громадського обов'язку, сенсу людського життя.

Особливу демократичність духовного і соціального життя українства виділив М. Костомаров. У праці «Книги буття українського народу» є такі рядки: «І всякий чужестранець, заїхавши туди, дивувався, що не в одній стороні на світі не було такого братства, такої віри, нігде муж не любив так щиро своєї жони, а діти родителів...» [7, 17].

Характеристика демократичних традицій в українській історії та культурі неможлива без згадки про В. Короленка. Його гуманізм формується на народницько-соціалістичних засадах, у контексті розвитку революційного руху. Усе своє життя В. Короленко мужньо і безкомпромісно відстоював справедливість. Так, в розпалі громадянської війни Короленко мав мужність писати наркомов А. Луначарському: «Я думаю, що не будь-які засоби можуть справді обернутися на благо народу,

і для мене безсумнівно, що адміністративні розстріли, введені в систему, розстріли, що тривають вже другий рік, не належать до їх числа...Рух до соціалізму повинен спиратися на кращі сторони людської природи, маючи на увазі мужність у прямій боротьбі і людяність навіть щодо противників» [6, 199-200]. Короленка по праву вважають духовним батьком пізнішого гуманістичного дисиденства і правозахисного руху.

Можна навести ще багато прикладів, які засвідчують, що гуманізм для України є не випадковим явищем, не модним сучасним ідеологічним напрямком, даниною епосі чи інтелектуальним запозиченням, а глибинною суттю українського світогляду. Проте ця суть повинна бути зрозумілою й цікавою, корисною з практичної точки зору не лише для фахівців, а й усім людям, небайдужим за історичну долю свого народу. Тому цілком очевидним є бажання науковців використати потенціал так званого «нового гуманізму» для створення сучасної світоглядної, соціальної, духовної системи принципів життя, гідного людини, що знаходить своє відображення не тільки у сфері виробництва, у бізнесі, медицині, повсякденному спілкуванні, а й в системі освіти й науки [2, 50].

Сучасна історична наука прагне подолати кризовий стан, в якому опинилася внаслідок відомих подій кінця 80 – 90-х рр ХХ ст. Поступово змінюється теорія і методологія історичної науки шляхом запозичення досягнень інших наукових дисциплін, насамперед, соціальних наук.

Раніше науковці зосереджували увагу переважно на політичних і економічних проблемах, тоді як питання культури, релігії, побутової сфери, менталітету різних соціальних груп і верств населення, повсякденного життя людей та багато інших, що належать до царини, яку можна назвати історією людини, практично не висвітлювалася. Все це мало сумнівні наслідки, адже «втративши людину в історії, історики разом з тим утратили й свого читача» [3, 66].

Нині зміст історико-культурних досліджень наука доповнює соціальною теорією в широкому сенсі цього поняття, що охоплює всю сукупність соціальних відносин. Відбувається переорієнтація вектору історичних досліджень від описової історії, тобто історії подій, до дослідження історії суспільства (або цивілізації), разом з тим вивчення людини не тільки в рамках її політичної поведінки та економічної діяльності, але також у її буденному житті, суб'єктивному світосприйманні, проявах соціальної психології, що дає змогу повніше й об'єктивніше відтворювати життя людей минулого в усіх його аспектах, і у такий спосіб краще зрозуміти глибинні процеси та рушійні сили історії, сприйняття людьми відомих нам історичних подій, механізмів людських вчинків, мотивів їхньої соціальної діяльності.

Переваги такого підходу – з акцентом на розгляд суспільства в цілому, в сукупності всіх його складових – видаються очевидними, бо дають можливість простежити історичний поступ людства всебічно, у різних вимірах і крізь призму загальнолюдських цінностей. У параметрах такого підходу буде місце для розгляду культурних, наукових і технічних досягнень людства, нових явищ у суспільному житті та побутовій сфері, еволюції політичної системи й масової свідомості, змін у соціально-демографічному складі суспільства тощо. Адекватно зрозуміти людей минулого означає вірно зрозуміти й суспільство, в якому вони жили. Тому погоджуємося з думкою А. Тойнбі, який закликав розглядати історію як дослідження людських відносин, справжній предмет якої – життя суспільства, що вивчається як у внутрішньому, так і у зовнішньому його аспектах: «Суспільство, а не держава є той соціальний «атом», на якому слід сфокусувати свою увагу історику» [9, 40-41].

Отже, в царині освіти необхідно повніше використовувати гуманістичний потенціал, що міститься у вивченні історії, приділяючи при

цьому особливу увагу розгляду сюжетів, пов'язаних із забезпеченням прав людини, поширенням процесу демократизації, пропагуючи соціальні цінності, ідеї толерантності й поваги до інших народів, прагнучи до граничної вираженості в інтерпретації фактів минулого і сучасного.

Концептуальний перегляд методології та проблематики наукових досліджень, як і змісту викладання історичних дисциплін передбачає також актуалізацію пріоритетних національних цінностей, адже кардинальні суспільні зміни можуть мати своїм результатом довготривалий, позитивний, істинно гуманний ефект лише в тому випадку, якщо вони спираються на стійку систему культурно-історичних цінностей і традицій нації, враховують специфіку національного характеру і менталітету.

Розуміння таких підходів вкрай необхідне сьогодні – у перехідний період суспільного життя. У спеціальній літературі висловлюється думка про те, що в умовах переходу до нового етапу культурно-історичного розвитку трансляція базових (традиційних) соціальних норм і цінностей стає також засобом проектування майбутнього, цілеспрямованого формування суспільного ідеалу і послідовного вибудовування систем позитивних ціннісно-змістовних мотивацій [8, 8].

Серед таких базових соціальних норм і цінностей української нації на перший план виступає українська національна ідея, яка є основою функціонування нації, серцевиною її духовних інтересів, наріжним каменем її соціально-політичних прагнень.

Українська ідея з часу свого виникнення розвивалась, змінювала форму, сферу дії, функціональне призначення, глибину вираження, але зберігала при цьому свою сутність. На першому етапі вона виступала в релігійній оболонці, але з чітко окресленим національним спрямуванням, про що свідчить славетне «Писаніє» І. Вишенського (1597). Вона

народилась серед українців, на захист України. Уже в період свого зародження ця ідея набула рис масовості, загальнонародності.

З плином часу українська ідея стає виразнішою політично, наповнюється новим змістом, набуваючи прикмет спільності, універсальності. Поряд виникають питання про історичну долю нації, самої України. В українській культурі одним з перших про це написав І. Котляревський («Енеїда»). Звертаючись до сюжетів та образів Вергілія, використовуючи мову бурлеску, синтезуючи надбання народної сміхової культури та барочної філософії Г. Сковороди, він згадує історичне минуле України.

Далі розвиток цієї важливої теми пішов двома основними напрямками: історико-романтичним та морально-релігійним. Перший з них наведений у творчості романтиків П. Гулака-Артемовського, Є. Гребінки, П. Куліша, М. Костомарова та ін. Починаючи з творчості Т. Шевченка, помітну роль відіграє морально-релігійний напрямок, який надає змогу відобразити глибинні поривання людської душі.

Ідею національного визволення українська інтелігенція не розглядала як надбання чи історичне призначення лише для свого народу. Вона вважала, що всі народи рівні і мають однакове право на свободу. Згадаймо звернення Т. Шевченка до народів Кавказу: «Борітеся, поборете, вам Бог помагає...»

Ще однією особливістю трактування цієї проблеми є поєднання національних інтересів із соціальними. Поза сумнівом, тут далася взнаки наша героїчна історія, пов'язана з козацтвом, яке відіграло поважну роль в розгортанні національно-визвольної боротьби народу. Про один з таких видатних моментів в історії згадує В. Винниченко: «Поки Хмельницький мав орієнтацію на внутрішні сили, на народ, поки зв'язував козацьке національно-державне визволення з визволенням соціальним і політичним всього народу, поки спирався на всебічні інтереси нації, поки голосно і

вільно лунав клич «Україна без хлопа і пана», доти він мав перемоги над Польщею та над усіма зовнішніми силами, які вона кликала собі на поміч» [1, 13].

В усі часи українська ідея була для нашого народу інтегруючою силою. Вона спонукала до подвигів та до великої жертвності, гартувала волю, шліфувала світогляд борців за свободу. Сьогодні в широкому сенсі українська національна ідея усвідомлюється як теоретична догма побудови української держави на засадах самодостатності української нації як провідної рушійної сили відродження української мови, культури, традицій, вірувань. Ідея державотворення в незалежній Україні, з одного боку віддзеркалює право на самовизначення та незалежність, а з іншого – залишає націю в межах загальнолюдської спільноти і спрямована на утвердження в житті гуманістичних і демократичних цінностей.

Тому цілком слушною виглядає пропозиція науковців про «необхідність ухвалити на вищому загальнодержавному рівні таку стратегічну концепцію розвитку України, що виражала б українську національну ідею, гуманістичну спрямованість, гарантію прав і свобод людини і готовність до захисту національних інтересів України» [4, 27].

Крім національної ідеї для української нації мають важливе значення демократична ідея – народовладдя і захист основних прав та свобод людини, а також соціальна ідея – соціальна справедливість, забезпечення гідного існування представникам усіх класів і верств суспільства, рівності економічних, політичних і культурних можливостей для кожного громадянина. Такі гуманістичні цінності, як право людини на щастя і волю, стали органічною часткою більш широкої проблеми про життєустрій, гідний людини.

Суспільний ідеал українців здавна лежав у вільних громадах, асоціаціях, артілях і відзначався також неприйняттям авторитарного

начала. Але їхні суспільні цінності, що ґрунтувалися на традиціях, родових взаєминах, не переросли в правові у такій мірі, щоб прищепити почуття особистої дисципліни, громадського обов'язку незалежно від власних уподобань індивіда. І в цій нехиті до лідера – з одного боку і прагненні до соціальної однорідності – з другого, очевидно, слід шукати, поряд з іншими причинами, пояснення відриву верхнього прошарку українського суспільства від власного етнокультурного ґрунту: в XVI – XVII ст. – до польського, а в кінці XVIII – XIX ст. – до російського. Стати аристократом, дворянином, представником еліти означало, як правило, розірвати зв'язок зі своїм народом. В іноетнічному, іншомовному середовищі українці досягали справжніх вершин, в той час як доля українського політика, ідеолога, митця, вченого була в більшості випадків сумною [5, 279].

Відомо, що українському народу досить часто доводилось у жорстокій та кривавій боротьбі відстоювати свою свободу. Але при цьому він не відбирав її, не виступав у ролі агресора, завойовника, поневолювача інших народів. І це, звичайно, позначилося на характері його культури, просякнутої духом гуманізму, віри в пріоритет моральності. Є в українській культурі багато творів фольклорних і створених професійними митцями, які прославляють звитяжність воїнів, оспівують героїзм бойового подвигу, любов до ближнього, жертвність заради іншого.

Отже, самобутність української нації неможлива без збереження і розвитку культурної спадщини українського етносу, і найголовніше – національної мови, гуманних національних традицій, що і в наш час є важливим джерелом гуманістичного потенціалу спільноти, зразком і основою діяльності політичних лідерів та державних управлінців, покликаних відстоювати економічні і політичні інтереси української нації, вирішувати суто національні проблеми демократичного чи соціального характеру. При цьому слід розуміти, що без відповідальності кожного за

свою спільноту, громаду, націю, країну, владу, державу неможливо відповідати за вибір системи цінностей і нарощувати гуманістичний потенціал.

Гуманізація суспільної свідомості у сфері розвитку національних цінностей, культури, мови, демократії є для України найкращим шансом повернути свою самобутність через подолання тоталітарної системи в духовній сфері. Лише віднайшовши власний голос у багатоголоссі культур, можна по-справжньому будувати гуманне суспільство і гуманну владу, забезпечити демократію і соціальний захист, зберегти національну культуру для майбутніх поколінь.

Саме тому гуманістичний потенціал історичної науки спрямований на особистість, яка усвідомлює свою належність до української нації, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється. Йдеться про особистість, яка виявляє готовність до власного соціального успіху, а також прагне зробити внесок у громадянську державну справу.

### **Джерела та література**

1. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. – К.: Вид. т-во "Криниця", 1991.
2. Гуманізм: сучасні інтерпретації і перспективи / Пазенок В. С. та ін. – К., 2001.
3. Гуревич А. Историческая наука и историческая антропология. – Вопросы истории. – 1988. - №1.
4. Задорожна М. Національна свідомість як основа гуманістичного потенціалу суспільства – Освіта і управління. – 2007. – Т.10. - №2.

5. Європейська та українська культура в нарисах: Навчальний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003.
6. Короленко В. Письма к Луначарскому // Новый мир. – 1988. – №10.
7. Костомаров М. Закон Божий (Книга буття українського народу). – К.:Либідь, 1991.
8. Кошелева В. Будут ли россияне знать историю своей Родины? // Almamater. – 1999. – №2.
9. Тойнби А. Постигание истории: Сборник. – М., 1997.

*О. Коломиец*

***Гуманистические факторы в историческом существовании украинской нации***

*В статье представлены гуманистические факторы исторического существования украинской нации, рассмотрена возможность использования гуманистического потенциала исторической науки для реализации задач гуманизации образования.*

**гуманистические факторы, гуманистический потенциал, гуманизация образования**

*O. Kolomiets*

***Humanistic factors in historic existence of the Ukrainian nations***

*The humanistic factors of historic existence of the Ukrainian nation were presented in the article. The possibility of implementation of humanistic potential of the historic science for carrying out the tasks of humanistic education were disclosed.*

**humanistic factors, humanistic potential, humanistic education**